

تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش راهبردی ایران نصراله فلاح تبار^۱

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۱/۲۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۰/۱۹

چکیده

براساس اعلام اداره اطلاعات انرژی آمریکا ۳۲ درصد نفتی که در سال ۲۰۰۹ میلادی از راه دریا به بازارهای بین‌المللی انتقال یافته، از طریق این تنگه بوده است. یعنی روزانه ۱۵ میلیون بشکه نفت از طریق تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز به بازارهای بین‌المللی صادر شده است. هدف پژوهش وصول به ارزش حیاتی تنگه هرمز برای جهان و نقش راهبردی ایران بر این گذرگاه حساس است. از جمله اینکه پاتریک کلاوسون، اظهار داشته: ... اگر این تنگه برای مدتی طولانی بسته شود، اقتصاد جهانی سقوط خواهد کرد. روش تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی و با هدف کاربردی است و به جهت سابقه کهن آن از روش تاریخی نیز بهره گرفته شده است. حضرت امام (ره) در صحیفه می‌فرمایند: تحول حاصل شده است، دنیا به هم خورده است، انقلاب پیدا شده است در دنیا، و شما سرتان را زیر برف کرده‌اید و همان حرف‌های سابق را می‌زنید: اگر در خلیج فارس چه بشود، تنگی هرمز چه باشد، ما چه می‌کنیم...، بفرمایید در خلیج ببینید چه خبر است! نتیجه‌گیری می‌شود که این بیان خود گویای نقش راهبردی تنگه هرمز و معبر عزت و اقتدار ایران در خلیج فارس است و حاوی پیامی کوبنده برای استکبار جهانی است که هیچ‌گاه هوس ورود به این معبر استراتژیک و ژئوپلیتیک را در سر نپرورانند و حضورشان در خلیج فارس و یا تسلط بر تنگه هرمز، حضور در گردابی هولناک و مرگ‌آور است.

واژگان کلیدی: تنگه هرمز، استراتژیک، ژئوپلیتیک، خلیج فارس، نقش راهبردی ایران.

مقدمه

تنگه هرمز به جهت موقعیت حساس و استراتژیک و ژئوپلیتیک، خود معبری حیاتی برای حفظ نظام و میهن اسلامی است و چنانچه خدشه‌ای به آن وارد گردد، امنیت ملی که یکی از ارکان و پایه‌های مهم کشور به حساب می‌آید، با خطر مواجه می‌گردد. در تعریف جدید امنیت ملی؛ این رهیافت با لحاظ کردن تغییر و تحولات ایجاد شده در محیط داخلی و بین‌المللی و چالش‌های ناشی از جهانی‌شدن، محلی‌شدن و بین‌المللی‌شدن، مفهوم امنیت ملی را جرح و تعدیل نموده و آن را در اساس از جنبه نرم‌افزاری، مورد تحقیق و نظر قرار می‌دهد که در جای خود حائز اهمیت است.

پر واضح است، وقتی که دولت سلطه‌گر آمریکا خود به نقش راهبردی ایران در این تنگه و اهمیت حیاتی آن پی برده و اعتراف می‌کند و مطرح می‌سازد که ۳۲ درصد نفتی که در سال ۲۰۰۹ میلادی از راه دریا به بازارهای بین‌المللی انتقال یافته، از طریق این تنگه بوده است (www.siasi.porsemani.ir, 2015)، در اصل، از عزت و اقتدار این تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک و نقش راهبردی ایران در این معبر، سخن رانده‌اند.

از طرفی، آژانس اطلاعات آمریکا پیش‌بینی نموده است که حجم صادرات نفت از این تنگه تا سال ۲۰۲۰ به ۳۰ تا ۳۴ میلیون بشکه نفت در روز افزایش خواهد یافت و این امر ناشی از امنیت ملی ایران است که خلیج فارس و تنگه هرمز را نیز در بر دارد. در این راستا، استفاده و کنترل نیروی نظامی شامل اولویت‌بخشی به تهدیدات محیطی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی سامان می‌یابد. برخی از این تهدیدات، برخلاف گذشته، شکل و ماهیت ابهام‌آمیزی را پدیدار ساخته و در شرایط ظهور وابستگی متقابل و ارتباط و نزدیکی روزافزون کشورها با یکدیگر، تهدیدات امنیتی به سوی شکل و ماهیت جهانی گرایش یافته و عرصه و قلمرو را فراگیر نموده، به نحوی که تهدیدات هم در قالب تهدیدات داخلی و هم در قالب تهدیدات بین‌المللی خود را نمایان ساخته‌اند و ایران توانسته نقش راهبردی تنگه هرمز و عزت و اقتدار این معبر را در دنیا، به منصفه ظهور برساند.

موقعیت حساس، استراتژیک و ژئوپلیتیک تنگه هرمز، این تنگه را به صورت معبر عزت و اقتدار کشور، توأم با نقش راهبردی ایران نمایان ساخته است. همچنین، می‌دانیم که موقعیت استراتژیکی، موقعیتی است که بالقوه قدرت کنترل جهانی را به دارنده آن بدهد (Shakuie, 1990, 244-245) و ایران نیز به حق با درایت و سربلندی، این قدرت استراتژیکی را حفظ و با چنگ و دندان از آن حراست می‌کند و بازتاب فرا منطقه‌ای حفاظت از موقعیت تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز، سراسر گیتی را با مسائل و مشکلات آگاه ساخته و توانمندی ایران را در دنیا به اثبات رسانده است.

مسأله تحقیق در راستای این مهم مطرح می‌شود که آیا ایران اسلامی همان‌گونه که در هشت سال دفاع مقدس یک وجب از خاک خود را از دست نداد، از خلیج فارس و تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش راهبردی ایران در این تنگه، به همان صورت صیانت خواهد کرد؟ و یا این که هم اکنون قدرتمندتر از گذشته از تمامیت ارضی خویش دفاع می‌کند؟

این هدف نیز مورد توجه این تحقیق است که با امعان نظر به این که سلطه‌گران و ددمنشان در همیشه تاریخ به خلیج فارس و تنگه هرمز و جزایر آن چشم طمع داشته و دارند و به‌ویژه به ارزش والای تنگه هرمز و نقش راهبردی

ایران در این تنگه نیز آگاه می‌باشند، باید استکبار جهانی و جهانخواران به خوبی بدانند که ایران اسلامی به نقش راهبردی تنگه هرمز وقوف کامل دارد و با درایت و سربلندی در بهره‌برداری هرچه بیشتر از این معبر استراتژیک و ژئوپلیتیک اقدام و روز به روز هم ارزش‌های حیاتی آن را بازشناسی نموده و چون جان از آن حراست خواهد نمود. فرضیه تحقیق بدین گونه بیان می‌گردد که به نظر می‌رسد، ایران از تمامیت ارضی کشور از جمله خلیج فارس، به‌ویژه تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش راهبردی آن، قدرتمندتر از گذشته حراست و حفاظت می‌کند. بدیهی است، آب‌های نیلگون خلیج فارس و تنگه هرمز و جزایر مربوط به ایران، همه و همه پاره تن یکایک مردم شجاع، دلیر، قهرمان و شهید پرور میهن اسلامی است و جزء جدایی‌ناپذیر این سرزمین است.

روش تحقیق این موضوع مهم، به جهت ویژگی‌های خاص تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش راهبردی ایران، روش توصیفی-تحلیلی و با هدف کاربردی است و با عنایت به موقعیت حساس آن، به پیشینه تاریخی آن توجه ویژه مبذول گردیده و با نگرش به تاریخ کهن خلیج فارس و زمینه‌های پایداری و استراتژیک و ژئوپلیتیک این معبر، از روش تاریخی نیز بهره‌گیری شده است. از طرفی، با استفاده از مدارک موجود و نقشه‌های گوناگون، موقعیت ویژه این تنگه تبیین شده است.

یافته‌های این پژوهش چنین حاصل گردیده که در سراسر گیتی بیش از ۱۰۰ تنگه میان اقیانوس‌ها و آبراه‌ها شناسایی شده که عرض آن‌ها کمتر از ۴۰ کیلومتر است. چنانچه امکان رتبه‌بندی این آبراه‌ها بر اساس تعداد کشتی‌ها، قطب اقتصادی، آسیب‌پذیری جغرافیایی و استفاده نظامی وجود داشته باشد، تنگه هرمز با توجه به نقش راهبردی آن یکی از ۱۱ تنگه مهم جهان است که برای غرب اهمیت اقتصادی و نظامی بسیار دارد. این تنگه همچون تنگه‌های: فلوریدا، دُور، موزامبیک، کانال سوئز، جبل الطارق، باب المندب، بسفر و داردانل از گذرگاه‌های مهم آبی به شمار می‌آید (Analysis of the three islands, 1993: 16)، و برای سرزمین‌های متبوع خود حائز اهمیت می‌باشند، به‌خصوص این‌که موقعیت استراتژیک و ژئوپلیتیک تنگه هرمز و نقش راهبردی ایران به این تنگه اعتباری مضاعف بخشیده و در اصل، ورای نقش راهبردی آن معبر عزت و اقتدار میهن اسلامی به شمار می‌رود. تنگه هرمز از بسیاری جهات از موقعیت جغرافیایی خاصی برخوردار است. لذا، همیشه مورد توجه و طمع استعمارگران بوده و می‌باشد. امروزه از تنگه هرمز به جز شرایط استراتژیک و ژئوپلیتیک و نقش راهبردی آن، به‌عنوان گلوگاه اقتصادی ایران یاد می‌شود (www.bacity.ir -2014 و Analysis of the three, islands, 1993: 1).

در تنگه هرمز جزایر کوچک و بزرگ متعددی وجود دارد که در محدوده حاکمیت ایران، یا عمان قرار دارند که به‌طور عمده عبارت‌اند از: المسمدم، ام الفیارین، الغنم، قوئین کبیر و قوئین کوچک، توکل و بناتها. از طرفی، برخی به لحاظ صخره‌ای بودن و مجاورت با محور عمیق تنگه هرمز که طرح‌های تفکیک تردد کشتی‌ها از شمال آن عبور می‌کند، از ارزش استراتژیکی و کنترلی خوبی برخوردارند و به همین دلیل، بعضی از آن‌ها به پایگاه‌های نظامی تبدیل شده‌اند مانند الغنم.

در قسمت شمالی و غربی منطقه تنگه هرمز، چند جزیره بزرگ که ارزش استراتژیکی فوق‌العاده‌ای نیز دارند، وجود دارد که همگی در قلمرو حاکمیت کشور ایران واقع‌اند، این جزایر عبارت‌اند از: قشم، هرمز، لارک، هنگام، ابوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک و... (PGS.com, 2014). موقعیت جغرافیایی تنگه هرمز در نقشه‌های (۱ تا ۴) آشکار است.

نقشه شماره (۱): موقعیت تنگه هرمز در خلیج فارس و مسیرهای حرکت دریایی

Source: <https://www.google.com>: 100 km-Scale:50 mi

نقشه شماره (۲): موقعیت طبیعی تنگه هرمز در خلیج فارس بین ایران، عراق و عربستان سعودی

Source: www.google.com: :100 km/Scale: 50 mi

نقش استراتژیک و ژئواستراتژیک تنگه هرمز

استراتژی به معنای مهارت در علم لشکرکشی به کار برده شده است. استراتژی یعنی: علم و فن فرماندهی نظامی به کار گرفته شده، برای مقابله با دشمن در صحنه نبرد، تحت بهترین و مناسب‌ترین شرایط ممکن (Lotfian, 1997, 4,8). لیدل هارت، استراتژی را چنین تعریف می‌کند: هنر تخصیص و کاربرد ابزار نظامی برای تحصیل اهداف سیاسی (John, 1990, 29).

تعریف متداول در اندیشه‌های استراتژیک معاصر در آمریکا عبارت است از: علم، فن، یا طرح برای تشکیل، تجهیز و به کارگیری نیروهای نظامی یک ملت یا یک اتحاد موقتی از ملت‌ها، به منظور حفظ منافعش در برابر دشمنان بالفعل، بالقوه یا صرفاً تصویری (King, 1960: 14).

نقشه شماره ۳: موقعیت تنگه هرمز در خلیج فارس و دریای عمان و استان‌های شمالی

Source: <https://www.google.com>: 100 km/Scale:50 mi

همچنین، مطرح می‌گردد که ژئواستراتژی دانش جدیدی است که بعد از جنگ جهانی دوم، نظامیان آن را مطرح نموده‌اند. در تعریف ژئواستراتژی علم کشف روابط بین عوامل جغرافیایی و استراتژی، به‌ویژه استراتژی نظامی است. در ژئواستراتژی، عوامل جغرافیایی طبیعی و انسانی و روابط آن‌ها با استراتژی مطالعه می‌شود (Ezzati, 1989: 2). به عبارت دیگر، ژئواستراتژی علم مطالعه زیربنای جغرافیایی، شکل‌گیری و اجرای استراتژی است؛ زیرا به نظر بعضی از استراتژی‌ها، استراتژی قلمرو انتخاب نیست، زیرا عوامل جغرافیایی اعم از طبیعی و انسانی، نقش مؤثری در گزینش و اجرای استراتژی دارند. برخی، ژئواستراتژی را معادل ژئوپلیتیک دانسته‌اند که به بررسی روابط بین عوامل جغرافیایی، قدرت و استراتژی می‌پردازد (Tosh Das Shiva, 1986.P.1).

بدیهی است که عوامل جغرافیایی، در تحلیل و تفسیر مسائل استراتژیک و در تفکر نظامی، تشخیص و پیش‌بینی چشم‌اندازهای ژئواستراتژیک قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، سهم عمده‌ای دارد. آگاهی بر منابع غذا، انرژی، مواد کانی، موقعیت جزایر و شبه جزایر، تنگه‌های استراتژیک، الگوهای حمل و نقل هوایی و دریایی، ایجاد و یا تغییر نقشه موازنه قدرت‌های منطقه‌ای و سایر موارد، پژوهشگر و تحلیلگر مسائل استراتژیک را در تبیین و

شماره (۴): موقعیت تنگه هرمز در خلیج فارس و دریای عمان

Source: <https://www.google.com> Scale -1:1, 500/000-

تفسیر وضعیت کنونی و آینده ژئواستراتژیک مناطق جهان یاری می‌کند و توانایی آنان را مضاعف می‌سازد. سیاست‌های جغرافیایی یا ژئوپلیتیک، در حقیقت نتایج جغرافیایی یک حقیقت است. به عبارت دیگر، در ژئوپلیتیک - که معنای لغوی آن سیاست زمین است - نقش عوامل محیط جغرافیایی در سیاست ملل بررسی می‌شود. توجه به مبانی و اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت می‌شود، چه بسا چنین کشوری بتواند به‌عنوان یک کشور قدرتمند، در صحنه سیاسی جهان نقش مهمی ایفاء کند (Ezzati, 1992: 1).

دریاسالار ماهان، ۱۹۱۴-۱۸۴۰ م با توجه به موقعیت و اوضاع جغرافیایی انگلستان و داشتن پایگاه‌های مناسب و نیروی دریایی قوی، به تقویت قدرت دریایی اعتقاد پیدا کرده و معتقد شده که نظارت بر دریاها، اولین گام در جهت کسب قدرت جهانی است؛ در نتیجه، به ایالات متحده امریکا توصیه کرد که چون از اوضاع جغرافیایی مشابهی با انگلستان برخوردار است، در جهت کسب قدرت دریایی گام بردارد و بر همین اساس، به نظر وی لازم بود امریکا به حفر کانال پاناما و کنترل جزایر کارائیب و هاوایی اقدام کند (Ibid. 1986. P.82 - "Maritime continental Debate" 211). این امر نیز از نقش راهبردی ایران در تنگه هرمز حکایت دارد.

ماهان، در خصوص خلیج فارس می‌گوید: کنترل خلیج فارس به وسیله یک دولت خارجی با نیروی دریایی قابل توجه و کشتی‌های جنگی که دارای بندر نظامی نیرومند باشد، باعث تسلط بر تمام راه‌هایی که به خاور دور، هندوستان و

استرالیا منتهی می‌شود، خواهد شد. نگرش خاص ماهان به خلیج فارس از بسیاری جهات از جمله تنگه هرمز و نقش راهبردی ایران بر این گذرگاه حساس، قابل توجه می‌باشد.

مسائل ژئواستراتژیک تنگه هرمز از دیدگاه‌های مختلف

۱- وجود تنگه در مسیر انتقال نفت مورد نیاز غرب، به‌عنوان یک نقطه کنترل و اعمال فشار؛ زیرا قطع عبور نفت از این معبر، اهرمی است که جهان را با بحران سختی روبرو می‌کند و می‌توان به منافع استراتژیک امریکا و قدرت بحری آن آسیب وارد کرد (Hafeznia, 2015, 89).

۲- به‌عنوان یک تکیه‌گاه دفاعی برای شبه‌جزیره عربستان؛ شبه‌جزیره عربستان سه نقطه کنترلی و دفاعی دارد که دفاع از شبه جزیره را آسان می‌کند. این سه نقطه عبارت‌اند از: تنگه هرمز، تنگه باب‌المندب و کانال سوئز؛

۳- قرار داشتن تنگه هرمز در ابتدای دهلیز فلات ایران؛ تنگه هرمز در مسیر ارتباط به داخل فلات ایران واقع گردیده و از طرفی، بزرگ‌ترین و نزدیک‌ترین راه ارتباطی اقیانوس هند به داخل فلات ایران از بندرعباس و شمال تنگه هرمز می‌گذرد؛

۴- واقع شدن در موقعیت مناسب برای ورود قدرت بری به شبه جزیره عربستان؛

۵- قرار داشتن در موقعیت بخش بحران به صحنه عملیات اقیانوس کبیر؛

همچنین، تنگه هرمز نقش نظامی را برای در امان ماندن از تهاجم نیروهای برون منطقه‌ای، به‌ویژه ابرقدرت‌ها، برای کشورهای حوزه خلیج فارس بازی می‌کند. از این جهت، تنگه باید هم از دید کشورهای منطقه و هم از دید کشورهای ساحلی مورد توجه خاص قرار گیرد و از جهت زیر دارای اهمیت ویژه‌ای است:

۱- عنصر مثبت و مؤثر در حفاظت و حراست از امنیت منطقه؛ تنگه هرمز برای حفاظت این کشورها از تجاوز مستقیم قدرت بحری و نیز قدرت بری، مکان مناسبی است، زیرا ویژگی‌های جغرافیایی شمال و جنوب تنگه و نیز جزایر پیرامون آن، زمینه‌های مناسبی را برای دفاع در مقابل نیروی مهاجم خارجی، پدیدار می‌سازد.

۲- ارتفاعات ساحل شمالی به همراه دشت هرمزگان و نیز ارتفاعات ساحل جنوبی تنگه یعنی رئوس الجبال، بر تنگه و سواحل خلیج فارس و تنگه هرمز و صحرای عربستان مسلط است و جزایر داخل تنگه یعنی قشم، لارک، هرمز، هنگام، قوئین، الغنم و المسندم نیز به آن قدرت مضاعف بخشیده است. لیکن عجب این است که عمان از حضور نیروهای بیگانه غربی در منطقه حمایت می‌کند و تسهیلات لازم را نیز در اختیار آنان قرار می‌دهد (June, 1981).

۳- وابستگی عمان به امریکا به‌عنوان یک ابر قدرت برون منطقه‌ای که امنیت کشورهای حوزه خلیج فارس را تهدید می‌کند، باعث کاهش کاربری ژئواستراتژیک تنگه برای دفاع جمعی در مقابل تهاجم نیروی خارجی می‌شود. مهاجمین به خلیج فارس طی چهار و نیم قرن اخیر، به منظور کاهش قدرت دفاعی ایران و کشورهای خلیج فارس و با تشخیص اینکه، تنگه هرمز خط اولیه دفاع دریایی منطقه را تشکیل می‌دهد، با تسلط بر سواحل جنوبی آن، امکان دفاع یکپارچه از خلیج فارس را مخدوش کرده‌اند (Krimpoor, 1988, 69).

۴- نقش تنگه در برخورداری ایران از توان دریایی؛ تنگه هرمز نقش اساسی در برخورداری ایران از نیروی دریایی و افزایش قدرت آن دارد. نقض ژئوپلیتیکی تنگه از سوی کشورهای ساحلی با توجه به اشتراک منافعشان با خریداران

نفت، در امنیت کشتیرانی داخل تنگه و نیز در دفاع از امنیت منطقه‌ای، می‌تواند در مسائل جهانی و منطقه‌ای تأثیرگذار باشد.

نقش تنگه هرمز در امنیت ملی

امنیت ملی یعنی توانایی یک ملت برای دفاع از ارزش‌های داخلی در برابر تهدیدات خارجی (Berkowitz, 1965, P.5). امنیت را می‌توان اوضاع و احوال امنی خواند که سیاستمداران یا در تلاش هستند که آن را به دست آورند یا آن را به دست آورده و حفظ نمایند تا قادر باشند از سیاست‌های خود در برابر تهدید خارجی یا داخلی حفاظت کنند (Cohen, 1972, P.1).

تنگه هرمز دارای اهمیت ژئواستراتژیک ویژه‌ای است که آن را در هر دو استراتژی بری و بحری وارد می‌کند؛ زیرا تنگه هرمز مکمل هر دو استراتژی یاد شده است. در عین حال، تنگه هرمز به دلیل ویژگی‌های جغرافیایی و حقوقی خود، به‌عنوان یک تنگه بین‌المللی، در استراتژی هوایی و اتمی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد و در آن نیز وارد می‌شود. بدیهی است، هر قدرتی که کنترل تنگه و جزایر پیرامون و حاکمیت بر آن‌ها را در اختیار داشته باشد، قادر است موازنه قدرت منطقه‌ای و جهانی را به نفع خود تغییر دهد و اراده سیاسی خود را در صحنه بین‌المللی و منطقه‌ای اعمال کند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ارزش ژئواستراتژیک تنگه هرمز جنبه ذاتی داشته و از سایر ارزش‌ها پایدارتر است. یکی از جنبه‌های ژئواستراتژیک تنگه که منشأ اعتباری دارد، وجود نفت در منطقه خلیج فارس است که خود عامل نیازهای و ضروریات نظامی استراتژیکی جدیدی است که اهمیت جدیدی به تنگه می‌بخشد (Nami, 2007: 77). با توجه به افزایش قیمت نفت در قرن ۲۱ و حیاتی بودن آن برای بقای سلطه دنیای صنعتی و در رأس آن آمریکا، خلیج فارس و به‌ویژه تنگه هرمز هم‌چنان کانون توجه و مرکز منازعات بین‌المللی باقی خواهد ماند. عبور بیش از ۴۰٪ نفت خام کل دنیا از تنگه هرمز اهمیت آن را بیش از پیش نشان می‌دهد، تا حدی که بر اساس نظر صاحب نظران، تنگه هرمز مرکز، مرکز جهان است (Omeidvar & et.al., 2009, 341). در اقتصاد جهانی نیز کشورهای صنعتی غرب برای واردات نفتی خود از منطقه خلیج فارس و نیز صادرات کالاهای ساخته شده خود به بازار فروش ثروتمند منطقه خلیج فارس، یعنی مناطق تجاری- صنعتی آزاد نظیر دبی، جبل علی، کیش، قشم نیز در صادرات و واردات کالا به تنگه هرمز وابسته‌اند (Hafeznia, 1992, 469).

موقعیت ژئوپلیتیک تنگه هرمز

تنگه هرمز باریکه دریایی خمیده شکلی است که در منتهی‌الیه شرقی خلیج فارس واقع شده است و فلات ایران را از شبه جزیره عربستان جدا می‌کند و آب‌های خلیج فارس را به دریای عمان و اقیانوس هند پیوند می‌دهد. این تنگه یک فرورفتگی از دوره سوم زمین‌شناسی است که ادامه رشته کوه‌های جنوبی ایران به شبه جزیره مُسَنَدَم را قطع می‌کند. از آنجا که هم کشورهای توسعه‌یافته و هم کشورهای درحال توسعه به صدور نفت از خلیج فارس وابسته‌اند و بیش از نیمی از نفت مورد نیاز جهان باید از تنگه هرمز بگذرد، امنیت تنگه هرمز اهمیت بین‌المللی دارد. پیش‌بینی می‌شود که با افزایش ظرفیت گسترده صدور نفت و گاز از این تنگه، منطقه خلیج فارس همچنان بی‌رقیب بماند (Monshei & Mujtahidzade, 1992: 176-178).

طول این تنگه ۱۸ کیلومتر (۱۰۴ مایل در امتداد خط منصف) و عرض تنگه در باریک‌ترین بخش (بین جزیره قوئین کبیر و جزیره لارک) ۳۸ کیلومتر (۲۱ مایل دریای) می‌باشد و در مدخل تنگه (یعنی بین خط دبه - الکوه) که وسیع‌ترین بخش آن را تشکیل می‌دهد، عرض تنگه به ۹۶ کیلومتر (۵۲.۵ مایل دریای) می‌رسد (Mirhaydar, 2008). عمیق‌ترین نقاط خلیج فارس در حوالی تنگه هرمز است که حدود ۱۰۰ متر است. محدوده تنگه هرمز بین خط فرضی بین دو نقطه رأس دبا (دبه) و دماغه الکون در دریای عمان و خط فرضی دوم از رأس الشام با شیخ مسعود و جزیره هنگام می‌باشد که طول این فضا را ۱۸۷ کیلومتر گفته‌اند (Nami, 2007, 28).

موقعیت ژئواستراتژیک تنگه هرمز و واقع شدن آن در کانون تلاقی دو موضع دفاعی (قدرت بحری - قدرت بری) مواضع دفاعی قدرت بحری در مقابل قدرت بری و قدرت بری در مقابل قدرت بحری، در منطقه خلیج فارس و تنگه هرمز برهم بوده و تنگه هرمز در این خط دفاعی، نقش مرکزی و نقطه سر پل را دارد و کنترل آن توسط هر یک از دو قدرت، موازنه استراتژیک را به ضرر دیگری برهم می‌زند (Hafeznia, 2009: 440).

تحقیقات نشان می‌دهد که تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز در راستای نقش راهبردی ایران اسلامی، برای غرب به‌ویژه استکبار جهانی، اهمیت اقتصادی و نظامی درخور توجهی دارد. در واقع، تنگه هرمز کانال انتقال و پخش کالا و مواد و ارزش‌ها و عناصر فرهنگی و اجتماعی بین محیط‌های جغرافیایی و جوامع شرق و غرب و جنوب و شمال آن بوده است. از طرفی، اقتصاد منطقه‌ای، خلیج فارس را به اقتصاد جهانی پیوند می‌دهد. کشورهای منطقه هم در صادرات کالا و نفت و هم در واردات کالا و نیازهای غذایی و رفاهی و صنعتی و بهداشتی و تسلیحاتی، به تنگه هرمز وابسته‌اند. در اقتصاد جهانی نیز کشورهای صنعتی غرب که حدود 53 درصد تجارت جهانی را به خود اختصاص داده‌اند، برای واردات نفتی خود از منطقه خلیج فارس و نیز صادرات کالاهای ساخته شده خود به بازار فروش ثروتمند منطقه، به تنگه هرمز به شدت نیازمندند.

در راستای موازنه قدرت منطقه‌ای و تنگه هرمز؛ در بین هشت کشور حاشیه خلیج فارس، دو کشور ایران و عمان، ساحل شمالی و جنوبی تنگه هرمز را به خود اختصاص داده‌اند و طرح‌های تفکیک تردد دریایی نیز از داخل آب‌های سرزمینی آن‌ها می‌گذرد، پس طبیعی است که قدرت کنترل و نظارت بر حمل و نقل دریایی آن، در امکان و اختیار این دو کشور باشد. بدیهی است، ایران به دلیل برخورداری از مزایای استراتژیکی و ژئوپلیتیکی خاص نسبت به عمان، قادر است از موقعیت برتری برخوردار شود. در واقع، تنگه هرمز کنترل اقتصاد کشورهای خلیج فارس را در اختیار ایران قرار داده است و در موازنه قدرت منطقه‌ای موقعیت را به نفع ایران تغییر می‌دهد. نتایج برون منطقه‌ای و وابستگی جهانی به تنگه هرمز، باعث شده است که ایران بتواند در صحنه بین‌المللی نیز ایفای نقش کند و از آن به‌عنوان یک عامل پشتیبان و به‌عنوان یک ابزار بسیار مهم برای کاهش فشارهای جنگی عراق به تأسیسات نفتی خلیج فارس، استفاده و اعلام نماید، در صورت ضرورت نسبت به بستن تنگه هرمز اقدام خواهد کرد. همچنین، خلیج فارس و تنگه هرمز از نظر میزان واردات و صادرات کالاهای گوناگون برای ایران و سایر کشورهای جهان به خصوص کشورهای حاشیه خود جنبه حیاتی دارد.

طی نیمه اول سال ۲۰۱۵ در برابر بیش از ۱۰ میلیارد دلار واردات ایران از شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس، حدود ۲ میلیارد دلار ایران به این کشورها صادرات داشته است. به گزارش ایسنا، میزان مبادله تجاری

ایران با کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در نیمه نخست ۲۰۱۵ در مجموع، در حالی به حدود ۱۲ میلیارد دلار رسیده که این میزان در نیمه نخست سال ۲۰۱۴ بیش از هشت میلیارد دلار بوده است. در شش ماهه ابتدایی سال ۲۰۱۴، ایران در مقابل بیش از ۶/۵ میلیارد دلار واردات از شش کشور امارات، بحرین، عربستان، عمان، قطر و کویت، به میزان بیش از ۱۵ میلیارد دلار نیز به این کشورها صادرات داشته است. از نظر وزنی نیز میزان واردات ایران از این کشورها در نیمه نخست سال ۲۰۱۵ بیش از ۹/۲ میلیون تن و در مدت مشابه سال ۲۰۱۴، ۶/۸ میلیون تن انواع کالا بوده است. صادرات نیمه نخست سال ۲۰۱۵ به این کشورها نیز ۴/۲ میلیون تن و در مدت مشابه سال ۲۰۱۴، ۳/۲ میلیون تن انواع کالا بوده است. براین اساس، بیشترین میزان صادرات ایران از میان این شش کشور، به کشور امارات متحده عربی بوده که طی شش ماهه اول سال، بیش از سه میلیون تن انواع کالا به ارزش ۱۷ میلیارد دلار از ایران به کشور امارات صادر شده است (Mardomsalari.com, 2016).

در اصل، جزیره هرمز از جهات گوناگون به‌ویژه از نظر استراتژیک و ژئوپلیتیک و نیز سوق‌الجیشی، از اعتبار ویژه‌ای برخوردار است و همه این‌ها به این تنگه عزت و اقتدار ویژه‌ای بخشیده است. در ژئوپلیتیک، رابطه جغرافیا و سیاست و تأثیر عوامل جغرافیایی در سیاست ملل مطالعه می‌شود. از آنجایی که بین عوامل جغرافیای طبیعی و جغرافیای انسانی با سیاست‌های دولت‌ها اعم از سیاست‌های داخلی و خارجی، رابطه وجود دارد و دولت‌ها به طور عموم با ملاحظه اوضاع جغرافیایی خود سیاست‌گذاری می‌کنند، بنابراین، مطالعات ژئوپلیتیکی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. عده‌ای ژئوپلیتیک را رابطه بین اوضاع جغرافیایی و سیاست خارجی کشورها می‌دانند (Yadgari, 1938, 39).

برخی معتقدند: ژئوپلیتیک مطالعه آثار و نتایجی است که عوامل جغرافیایی بر سیاست خارجی کشورها به جا می‌گذارد. به عبارت دیگر، ژئوپلیتیک را دانشی می‌دانند که به مطالعه جغرافیایی روابط بین سران قدرت‌ها می‌پردازد و نقش اساسی را در برخورد بین ملت‌ها به جغرافیا می‌دهد (Sullivan, 1986, p2).

واقع شدن تنگه هرمز همراه با ارزش‌های ژئواستراتژیک آن در سطح تماس اهداف دو قدرت بری و بحری و نیز قرار گرفتن در کانون بخش مرکزی ریملند، باعث شده که همواره در استراتژی‌های نظامی دو قدرت بری و بحری مورد توجه قرار گیرد. از طرف دیگر، تنگه هرمز نقش ارتباطی خود را به‌عنوان یک آبراه بین‌المللی، از گذشته‌های دور حفظ کرده است و با انتقال نفت خلیج فارس به کشورهای صنعتی و غیرصنعتی، در رفع نیازهای نظامی، خدماتی، رفاهی و صنعتی آن‌ها نقش مهمی دارد (Argansky, 1976, 168).

جدول شماره (۱): وضعیت صادرات و واردات از خلیج فارس و تنگه هرمز

سال	سال ۱۳۹۳			سال ۱۳۹۲		
درصد تغییرات عملکرد نسبت به سال گذشته	درصد تحقیق	برنامه	عملکرد	درصد تحقیق	برنامه	عملکرد
	۷۱/۸۱-	۸۶/۸۹	۰/۲۲	۰/۱۹	۲۸/۳۲	۲/۴۸
فرآورده گاز مایع						۰/۶۷
بازین موتور	۲۴/۵۹	۵۱/۷۴	۸/۸۴	۴/۵۷	۷۸/۶۹	۴/۶۶
نفت گاز	۲۵/۴۷	۱۴/۲۲	۵/۸۹	۰/۸۴	۲۷/۸۰	۲/۴۳

Source: mardomsalari.com, 2016

ویژگی‌های حقوقی عبور از تنگه هرمز با توجه به خصوصیات تنگه و اعمال نظر قدرت‌های جهانی در کنوانسیون حقوق بین‌الملل دریاها در سال (۱۹۸۲)، تنگه هرمز را در کانون توجه قدرت‌های جهانی و قدرت‌های منطقه‌ای و

کشورهای ساحلی آن قرار داده و به‌طور بالقوه آن را به صورت یک نقطه بحرانی و حساس در جهان مطرح ساخته است، نقطه‌ای که نقش راهبردی و پراهمیت آن متعلق به میهن اسلامی است.

جدول شماره (۲): محصولات عهده صادراتی کشور در ۸ ماهه نخست سال ۲۰۱۴ از خلیج فارس و تنگه هرمز

ردیف	شرح تعرفه	وزن (هزار تن)	قیمت دلاری (میلیون دلار)	قیمت هر تن (دلار)
۱	پروپان مایع شده	۱۴۶۳	۱۳۷۵	۹۴۰
۲	متانول	۲۴۶۷	۹۷۴	۴۰۰
۳	پلی اتیلن با چگالی کمتر از ۹۴ درصد	۵۷۵	۹۲۵	۱۶۰۹
۴	بوتان مایع شده	۹۹۶	۹۲۴	۹۲۸
۵	قیح نفت	۱۶۴۹	۸۲۷	۵۰۲
۶	محصولات از آهن یا فولاد	۷۹۸	۵۶۸	۷۱۲
۷	سنگ آهن هماتیت دانه‌بندی	۷۷۶۵	۵۱۰	۶۶
۸	اوره	۱۴۴۶	۲۶۰	۳۱۸
۹	سیمان پورتلند	۷۰۲۸	۴۱۶	۵۹
۱۰	پلی اتیلن با چگالی بیشتر از ۹۴ درصد	۲۶۲	۴۰۲	۱۵۳۳
۱۱	سایر کالاها	۲۶۵۴۱	۱۵۳۳۷	۵۷۸
۱۲	مجموع	۵۰۹۶۰	۲۲۷۱۸	۴۴۶

Source: mardomsalari.com,2016

نتیجه گیری و پیشنهادها

تحقیقات صورت گرفته، نشان از ارزش استراتژیک و ژئوپلیتیک تنگه هرمز دارد، به خصوص این که نقش راهبردی ایران بر این معبر حیاتی و حساس، بسیار پراهمیت می‌باشد و برای کشور ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس مایه عزت و اقتدار است.

افراد شایسته و اندیشمندان بزرگ ورای هر دین و مذهب یا مسلکی که داشتند، همه از یک آبراه استراتژیک و ژئوپلیتیک سخن به میان آورده‌اند و از اقتدار، حاکمیت، صیانت، حراست، فرمانروایی مقتدرانه و صلح‌آمیز برآن و موقعیت ویژه‌اش، به گفتگو نشسته‌اند. اسناد و مدارک موجود از فخر و مباهات، علم، هنر، فرهنگ، تمدن، تجارت و بازرگانی، وفاق، دوستی و مودت تنگه هرمز و خلیج فارس بحث می‌کنند.

فرضیه پژوهش در بررسی‌های انجام شده بدین صورت به اثبات رسیده است که تنگه هرمز پاره تن ایران و نگین خلیج فارس، در واقع میراث گران‌بها و ذی‌قیمتی است که نامش به درازای تاریخ و حتی تمدن بشری می‌باشد. اسناد و مدارک موجود در ایران و سراسر جهان، در مورد تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش راهبردی ایران بر آن و خلیج فارس، سرشار از واقعیت‌های انکارناپذیری است که نقش راهبردی ایران در این تنگه برای دوست و دشمن مبرهن می‌باشد و کشور ایران همانند هشت سال دفاع مقدس، از این تنگه دفاع و حفاظت می‌نماید و حتی در برنامه‌ریزی‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، بیش از گذشته آن را محور مراقبت قرار داده است.

پیشنهادهای مطرح شده این است که اندیشمندان، اساتید دانشگاه‌ها و دانشجویان و دولتمردان جمهوری اسلامی ایران باید در مورد آگاه‌سازی هر چه بیشتر مردم غیور این مرزوبوم و مردم جهان اقدام نمایند و حفاظت و صیانت کامل از این معبر حساس به جد صورت گیرد و با کشورهای منطقه خلیج فارس همکاری تنگاتنگی برقرار گردد و

با خدشه‌دار کنندگان این گذرگاه از بعد ملی و بین‌المللی برخورد قاطع انجام شود. تنگه هرمز و مام آن در پهنه سرزمین ایران به وسیله مردان و زنان قهرمان و قهرمان‌پرور خود برای همیشه تاریخ حفاظت شده و خواهد شد و با عنایت خداوند متعال، آب‌های نیلگونش عرصه صلح و دوستی است. بیگانگان نیز بدانند که تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز و نقش مقتدرانه و راهبردی ایران بر این معبر حیاتی، آن را به دژ خلل‌ناپذیری مبدل ساخته که دل مردمانش بر نقطه نقطه آن حک گردیده و بدان‌دیشان و سلطه‌گران در مورد هر گزند و تجاوز به آن، راهی به مردابی هولناک و مرگبار دارند.

دستاوردهای پژوهشی مقاله

در این پژوهش نکات ارزشمندی حاصل گردیده که به شرح زیر به آن پرداخته می‌شود:

۱- حضرت امام (ره)، در صحیفه می‌فرماید: «من به سران کشورهای خلیج فارس سفارش می‌کنم که به خاطر یک عنصر ورشکسته سیاسی، نظامی، اقتصادی بیش از این خود و مردم کشورتان را تحقیر نکنید و با توسل به دامن امریکا ضعف و ناتوانی خود را برملا نسازید و از گرگ‌ها و درنده‌ها برای ثباتی و حفظ منافع خود استمداد نطلبید. ابرقدرت‌ها آن لحظه‌ای که منافعشان اقتضاء کند شما و قدیمی‌ترین وفاداران و دوستان خود را قربانی می‌کنند و پیش آنان دوستی و دشمنی و صداقت ارزش و مفهومی ندارد، آنان منافع خود را ملاک قرار داده‌اند و به صراحت و همه جا از آن سخن می‌گویند». این بیان مستحکم، هدایت‌گر کشورهای حاشیه خلیج فارس است که تحقیر نشدن نزد استکبار جهانی، به‌ویژه امریکا و قربانی نشدن پیش آن‌ها، وحدت و رمز پیروزی کشورهای پیرامون خلیج فارس و اقتدار همیشگی بر این آبراه عظیم جهانی و تنگه هرمز را به منصف ظهور می‌رساند.

۲- نیاز مشترک کشورهای منطقه خلیج فارس به تنگه هرمز و خطوط کشتیرانی آن، راه را برای همبستگی باز و آنان را به هم پیوند می‌دهد و ویژگی‌های استراتژیک، ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیکی تنگه هرمز، می‌تواند پایه شکل‌گیری تشکل منطقه‌ای و با پیشگامی میهن اسلامی ایران باشد.

۳- ضرورت و وابستگی کشورهای منطقه خلیج فارس به صدور نفت و ورود و صدور کالا از تنگه هرمز، به طوری که فقط ایران در شش ماهه اول سال ۲۰۱۵ در برابر بیش از ۱۰ میلیارد دلار واردات از شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس، حدود ۲ میلیارد دلار به این کشورها صادرات داشته است.

۴- نیاز شدید غرب، به‌ویژه اروپا و ژاپن و امریکا به نفت و بازار مصرف، تنگه هرمز را به صورت معبری استراتژیک و ژئوپلیتیک برای حمل و نقل نفت در آورده و از طرفی، ضمن وقوف کامل آن‌ها به نقش راهبردی ایران نسبت به این تنگه و نیز به جهت عبور ناوها و هواپیماهای جنگی و زیردریایی‌ها، به اقتدار ایران در این نقطه حیاتی پی برده‌اند.

۵- کشورهای صنعتی غرب برای رفع نیازهای صنعتی، دفاعی، خدماتی خود به نفت خلیج فارس وابسته‌اند، لذا تنگه هرمز به‌عنوان یک نقطه کنترل و نظارت و اعمال فشار قدرتمند نمایان گردیده است.

۶- تنگه هرمز به‌عنوان یک پدیده جغرافیایی خاص، از گذشته تا به حال و برای آینده دارای نقش استراتژیک و ژئواستراتژیک است و بر مسائل اقتصادی و ارتباطی و نظامی جهان تأثیرگذار می‌باشد.

۷- استمرار نقش استراتژیک و ژئوپلیتیک تنگه هرمز، خود به خود چشم طمع رقابت قدرت‌های جهانی برای کنترل و تسلط بر آن را در پی دارد و هرازگاهی ندایی و تحریکی از آن‌ها آشکارا و پنهان مطرح می‌گردد که تفکری عبث و بیهوده بیش نیست.

۸- خلیج فارس و تنگه هرمز بیش از ۱۱۷ سال تحت سیطره پرتغالی‌ها و نزدیک به ۱۰۰ سال در زیر لگام‌های ظلم و ستم کشور استعمارگر انگلیس قرار داشته و زیان‌های قابل توجهی به ایران و سایر کشورهای حوضه خلیج فارس وارد ساخته‌اند، لذا کشورهای پیرامون خلیج فارس و تنگه هرمز، خود را موظف می‌دانند که با درایت و کیاست لازم نگذارند، به‌هیچ‌وجه این سلطه‌گری دوباره پدیدار شود.

۹- تنگه استراتژیک و ژئوپلیتیک هرمز به جهت موقعیت ویژه‌اش، قادر است قدرت کنترل جهانی را به دارنده آن که ایران اسلامی است بدهد. بنابراین، کشورهای پیرامون خلیج فارس نیز می‌توانند از این قدرت کنترل جهانی با همکاری تنگاتنگ با جمهوری اسلامی ایران، بهره لازم را ببرند

۱۰- جهانیان به‌ویژه قدرت‌های منطقه‌ای می‌دانند که ایران قدرتمندانه و با چنگ و دندان و با بهره‌گیری از توانمندی‌های نظامی به‌ویژه موشکی خود قادر است، از خلیج فارس و جزایر آن به‌ویژه تنگه هرمز همانند ۸ سال دفاع مقدس، حراست نماید و بر وجه به وجه آن افتخارآفرینی نماید.

اطمینان کامل داریم که استکبار جهانی بر این امر واقف است که حضور در این فضای جغرافیایی که نقش راهبردی ایران بر آن روز به روز مستحکم‌تر و مقتدرانه‌تر می‌گردد، جز مرگ و نابودی و خسارت، هیچ سودی برای آنان در پی نخواهد داشت.

References

- Argansky1, (1976), global politics, H. Farhodi translation firm Translation and Publication Book , [In persian], Tehran, Iran
- Berkowitz, Morton & p.G.Bock, eds. (1965). American National Security. New Free Press, P.5.
- Cohen, Ira and Andrew Tuttle. National Security Affairs, A Syllabus, 1972.p.1.
- Ezzati, ezatollah, (1989), geostrategy, Tarbiat Modarres University, [In persian], Tehran, Iran
- Ezzati, ezatollah, (1992), geopolitics, the samt publisher, [In persian], Tehran, Iran
- Farrington Hugh (1989). Strategic Geography, 2nd ed. Routledge, London-New York, P.43.
- Hafeznia, MR. (2009). the strategic Persian Gulf and the Strait of Hormuz, Samt publisher, [In persian], Tehran, Iran
- Hafeznia, MR. (1992). the Persian Gulf and the strategic Strait of Hormuz, Samt publis, [In persian], Tehran, Iran
- Hafeznia, MR. (2015). the Persian Gulf and the strategic Strait of Hormuz, Samt publis, [In persian], Tehran, Iran
- <http://fa.wikipedia.org>.2016
- <https://www.google.com>.2016
- Imam, Sahiefe (1967). Institute for Compilation and Publication, Imam Khomeini(ra), 1987,p80,vo20, [In persian], Tehran, Iran
- John, Baylis and others, (1990) Contemporary Strategy, Intelligent translation, Hooshmand Mir Fakhraie, Institute for Political and International Studies, [In persian], Tehran, Iran
- Krimpoor, Y, (1988), to investigate the causes of the coastal area of Bushehr, Thesis, Tarbiat Modarres University, [In persian], Tehran, Iran
- Khezr Beach, (2008) Hormoz Island, Persian Gulf, Iran, 02-09-2008.jpg:28/May/2012
- King, I, ed. (1960) Lexicon of Military Terms.

- Lotfian, S, (1997) strategy and strategic planning methods, Institute of Printing & Publishing Foreign Ministry, [In persian], Tehran,iran
- Monshei,Alexander and Mujtahidzade,P, (1992) the political geography of the Strait of Hormuz, the gradual development of Iran, translated by Mohsen, Sfyra, [In persian], Isfahan,iran
- Mirhaydar,Dorre, (2008),the Foundations of political geography, the samt publisher, [In persian] Tehran, Iran
- Maritime continental Debate (1986)Essays on Strategy-Ibid.1986. P.82- 211.
- Nami,Mohammad Hassan, (2008), straits and waterways of the world, publications Armed Forces Geographical Organization, [In persian], Tehran, Iran
- Omeidvar, Dosti, Alizadeh, (2009), the Research role of the strategic Strait of Hormuz in the Persian Gulf, Gita Press Comment, [In persian], Yazd University, Iran
- Shakuie, H, (1990) philosophy of geography, Third Edition, published by gitashenasi, [In persian], Tehran, Iran
- Sullivan,Patricko, (1986)Geopolitics:Croom Helm,London,1986,p-2.
- The analysis of the three islands of Bieg and Small Tunb, and Abu Musa, (1993), the Politburo, the Islamic Republic Police, [In persian], Tehran,Iran
- Tosh, Das Shiva, (1986)Geostrategies-kitab Mahal-India 1986,P, 1.
- The Persian Gulf and the Strait of Hormuz,p. 89
2014. www.bacity.ir
- Yadgari,Abdolsaheb, (1938),colonial and policy in the Middle East, the focus of Islamic Thought Publications, [In persian], Bita, Qom,Iran

